

Osnovne značilnosti v razvoju sodobne jugoslovanske literature

Poskus kulturnopolitičnega eseja

Ciril
Zlobec

Zadnjih nekaj let razmeroma veliko pišem o slovenstvu, marsikaj tega je izšlo tudi zunaj Slovenije, kjer zvečine z nezaupanjem ali nepoznavanjem gledajo na našo rastočo narodno zavest in dostojanstvo. Ta naš nacionalni boj, ali boj za slovensko samobitnost, traja namreč še zmerom, tudi v današnji samoupravni družbi, v naši skupnosti narodov in narodnosti. Zato sem se zmerom rad odzival vabilom, naj o tem spregovorim ali kaj napišem tudi za širšo javnost. Vendar sem bil skoraj presenečen (prav zaradi svojega znanega vztrajanja na slovenski samobitnosti), ko me je uredništvo beograjske revije Socialistična misel in praksa povabilo, naj za vse njene izdaje, namenjene tujini (v angleščini, francoščini, ruščini, nemščini, španščini in italijanščini), napišem kaj o pisateljih in »naši literaturi«, oboje v povezavi z lanskim pisateljskim kongresom v Novem Sadu in tako, da bi me tujci lahko razumeli. Uredništvo mi je predlagalo že tudi naslov: Osnovne značilnosti v razvoju sodobne jugoslovanske literature. Moram reči, da je bil prav naslov — v obliki, kot ga je formuliralo uredništvo — odločilen: pritegnila me je misel, da lahko neznanemu tujemu bralcu, ki ga zanima današnja podoba Jugoslavije, pojasnim nekatere značilnosti naše večnacionalne skupnosti, kar v tem primeru pomeni, da nimamo ene same, državne, ampak več nacionalnih in manjšinskih literatur. Revija je pričujoči esej v celoti objavila. Glede na vse, kar se pri nas še zmerom dogaja, se mi esej zdi primeren tudi za slovensko objavo. Navsezadnje pa se Slovenci, največkrat do bolečine zaposleni sami s sabo, bolj poredkoma lotevamo razprav, zlasti o kulturnih in nacionalnih temah, s tako imenovanega »jugoslovanskega« vidika. Torej je moj pričujoči zapis eden ne prav pogostih »poskusov« v tem smislu.

Oznaka jugoslovanska literatura je pravzaprav pluralističen pojem in pomeni predvsem sočasnost vrste nacionalnih literatur in literatur narodnosti, ki so v Jugoslaviji precej številne in med sabo zelo različne. To velja tako glede na obseg populacije, iz katere izhajajo in ji najprej in najbolj pripadajo, kot glede na jezik, kulturno in politično tradicijo, pa tudi glede na prejšnjo in starejšo civilizacijo. Vse to prinaša v sedanjo, samoupravno in socialistično družbo opazne prvine različnosti in posebnosti ne samo v njeni strukturi, ampak tudi v osebnem, intimnem življenju, pa tudi nove poglede na pojmovanje življenja, njegove vrednosti in njegovega smisla.

To se nam zdi pomembno postaviti kot izhodiščno ugotovitev, saj bi drugače ne mogli razumeti na videz preproste sintagme, ki je naslov tega razmišljanja in presega tisto različnost in drugačnost, ki sta enako značilni kot samoumevni v sleherni literaturi znotraj istega naroda, odvisno pač od interesa, narave in talenta posameznega pisatelja. Razlike, na primer, med Hrvatom Miroslavom Krležo in Slovencem Josipom Vidmarjem pa med Nobelovcem Ivom Andrićem in Muslimanom Mešom Selimovićem, če ostanemo pri nekaterih največjih imenih, ki so (čeprav trije med njim že mrtvi) del jugoslovanske sodobne literature, so naravnost velikanske. Vsak od njih je avtor številnih temeljnih umetniških ali kritičkih del, v takem ali drugačnem smislu sinonim kulturne in nacionalne zavesti svojega naroda, hkrati pa živ, odmeven ter vpliven v vsem jugoslovanskem prostoru. Podrobnejša estetska, vsebinska in idejna analiza bi v vsakem teh štirih velikih ustvarjalcev odkrila posebne »svetove«, ki se med seboj komaj dotikajo, največkrat ne manj izrazito razlikujejo med sabo, kot se razlikujejo kulturne in historične identitete naših narodov in narodnosti. In vendar so hkrati tudi povezujoči člen tiste specifične skupnosti, ki jo že nad šestdeset let poznamo pod pojmom Jugoslavija. Od osvoboditve leta 1945 dalje pa predvsem, in vse bolj upravičeno, kot socialistična, samoupravna skupnost, ki se z gigantско voljo in ne brez težav, tudi velikih in nepremostljivih prizadeva za svojo duhovno podobo in politično pot med dvema sistemoma, med dvema blokoma, med dvema načinoma življenja, ki že po logiki svojega lastnega obstoja nista naklonjena drugačnosti drugih nacionalnih družbenih in državnih identitet. Ohraniti in krepiti svojo podobo — to je imperativ jugoslovanske poti, hkrati pa tudi ena od temeljnih preokupacij literature.

Vendar se prav ob tem institucionalizirana politična misel in literarna praksa v marsičem in včasih že kar odločilno razhajata. Literatura je obrnjena predvsem vase, mednarodna dimenzija dežele se je komaj dotika, čeprav je vsaj v svojih najbolj popularnih delih pogostokrat izrazito politična, zavzeta z raziskovanjem lastne identitete, s tehtanjem svoje moči in nemoči. Pri tem poskuša in hoče biti avtonomen dejavnik pri oblikovanju nacionalne, družbene in človeške zavesti.

To je potrdil IX. kongres Zveze pisateljev Jugoslavije aprila letos v Novem Sadu. Mnogi so ugotavljali, da je bila razprava na njem izrazito politična, slišati in brati je bilo mogoče tudi očitke, da je bilo to srečanje pisateljev pretirano spolitizirano, skratka, da je bilo na njem več politike kot literature. Knjiga, ki prinaša ves material s kongresa po magnetofonskem zapisu, to potrjuje. Vendar je bil kongres pomembno *kulturno* dejanje jugoslovanskih pisateljev, in prav v takšni orientaciji je bilo mogoče zlahka najti skupen jezik, čeprav je bila polemika radikalna, brezozbirna, slepa v zaverovanosti v svoj prav na obeh ali celo na več straneh.

V čem je v takšni politizaciji razprave mogoče videti visoko, etično odgovorno kulturno dejanje?

Kongres je bil predvsem sinteza nekaterih teženj, ki so značilne vsaj za zadnjih nekaj let, morda za zadnje desetletje: pluralizem umetniškega izraza se je razširil v pluralizem mišljenja, v boj za umetniško svobodo, v razmikanje mejá svobode sploh. Prvič se je v tako nedvoumni obliki

pokazala možnost sožitja, strpnega razumevanja in radikalnega zanikanja, strpnosti v poslušanju nasprotnega in brezobzirnega zanikanja vsega, kar se je polemičnim razpravljalcem kazalo kot nesprejemljivo v stališčih in besedah drugače mislečih in nastopajočih. Kongres je bil torej polemičen, polemiki, tudi najbolj skrajni pa je omogočil svobodno dokazovanje in zanikanje. Odločilni so bili argumenti, nič manj prepričljivost, s katero so jih razpravljalci izrekli. Zato je bil kongres veliko kulturno dejanje, velik korak — tudi za širšo javnost — v spoznanje, da so mnoge razlike že konfliktna stanja, hkrati pa da ni sleherni konflikt deformacija, ampak pogosto naraven izraz določenih odnosov (ekonomskih, političnih, nacionalnih, kulturnih, moralnih), ki po svoje in pogosto proti naši politični volji določajo naše življenje, danes drugače kot včeraj. Vse bolj izrazito postaja prepričanje, da je pisateljeva beseda, umetniška in civilna, družbi potrebna, da jo na določenih ravneh, ki so drugim dejavnostim nedostopne, osvešča in osmišlja. Jugoslovanski pisatelj postaja prav kot delavec vse bolj samozavesten; ker so pisatelju misel, čustvo in beseda temeljna snov, v tehničnem jeziku bi rekli osnovna proizvodna surovina, ustvarja in izroča javnosti podobe, sodbe in prispodobe življenja, ki se ne vžigajo zmerom samo na polju pričakovanega, ampak postajajo vse pogosteje tudi izziv, prvi udarec na struno možnih in dejanskih konfliktov.

Zakaj je ta politizacija literature ta trenutek tako v ospredju javnega interesa?

Znano je namreč, da se Zveza komunistov Jugoslavije — v nasprotju z nekaterimi drugimi komunističnimi partijami v svetu — ne želi izrekati o oportunisti takšne ali drugačne literarne usmeritve. Izhaja namreč iz predpostavke, da je literatura stvar predvsem literarne kritike, in kolikor je ta marksistična — za to si Zveza komunistov prizadeva — je razumljivo, da se ukvarja tudi s politično in idejno komponento v literaturi, kadar ima seveda opraviti z deli, ki takšen pristop omogočajo ali ga celo terjajo. Zato se v zadnjem času pogosteje »ponovno« o glaša tudi institucionalna politika o tako imenovanih zadevah literature, to pa si je z vidika zunanjega opazovalca mogoče razlagati na dva načina (in to se tudi dogaja): da se je po eni strani sodobna literatura tako zelo politizirala, da se mora politika s njo ukvarjati, ker pač obravnava teme, ki so tudi domena politike, po drugi pa je mogoče to razumeti tudi tako, kot da skuša politika prek svojih mehanizmov moči zožiti tiste meje svobode ustvarjanja, ki si jih je literatura že priborila. Kje je resnica ali kje je več resnice?

Nadvse značilna za jugoslovanske kulturnopolitične razmere je usoda tako imenovane *Bele knjige*. Gre za interni dokument, ki ga je Komisija za idejno in teoretično delo pri CK ZKH pripravila kot partijsko informacijo, a ga je že pred napovedano razpravo v organizacijah ZK umaknila. Ta poskus analize »politično vznemirjajočih tekstov« in še zlasti njihovega sprejema v javnosti, ob zvečine pritrjujoči podpori kritike, je pisateljska in tudi širša kulturna javnost sprejela kot nedvoumen poskus zoževanja svobode ustvarjanja, pravice pisateljev, da brez avtocenzure spregovorijo o tako imenovanih tabu temah, o tistih obdobjih in razmerah v naši polpreteklosti (med NOB in revolucijo ter prvih povojnih letih socialistične graditve), pri katerih zanima

literaturo predvsem moralnoetičen vidik našega individualnega in zgodovinskega obnašanja. Gre za izredno zanimiv pojav, ki je najbrž tipično jugoslovanski. V večini primerov je napačna ocena, da gre za disidentsko literaturo, kakršno poznamo v drugih deželah socialistične ureditve. Jugoslovanska politično kritična literatura največkrat izhaja iz nekakšne zgodovinske idealitete in je njena kritika usmerjena predvsem v odmik od te idealitete, v prakso, ki se je odmaknila od moralno-političnih načel, recimo revolucije ali, po vojni, socialistične izgradnje; hkrati pa je ves čas ohranjala videz in vzdrževala mit prav te izvorne idealitete. Če stvari nekoliko posplošimo, bi mogli reči, da literatura — tisti njen del, ki ga bolj ali manj upravičeno imamo za politično obarvanega — odklanja maniro črno-bele odslikave v zakonitostih tako zgodovinskega kot družbenega procesa. »Politika« pogosto očita pisateljem te usmeritve, da posplošujejo marginalne dogodke in človeške usode, kritizirani pisatelji pa branijo svojo pravico, da smejo prikazovati celovitost časa in razmer, torej tudi apartna dogajanja in usode, ki sta jih revolucija in poznejši socialistični razvoj pregazila morda prav zaradi njihove nezgodovinskosti, a so pogosto intimno človeško tragična, morda celo relevantna za poznejša, tudi današnja stanja v družbi in včasih tudi v odnosih med narodi in narodnostmi.

Ta pojav, ki ga je v javno razmišljanje ponudila predvsem literatura, utegne biti prav za socialistično družbo nadvse zanimiv in ploden: gre za vzpostavljanje takšnega družbenega odnosa, ki ne zamolčuje težav, antagonizmov in deformacij, si ne zatiska oči pred njimi, ne prekriva jih z nikoli realizirano idealiteto, ampak poskuša in hoče sproti utemeljevati svojo zavezanost socialistični samoupravni družbi s kritičnim odnosom do vsega, kar se je zgodilo, in do vsega, kar se dogaja danes.

Seveda se ob tem zastavlja vprašanje, ali gre za tako imenovano kritiko vsega obstoječega, torej za aprioristično zanikanje temeljnih družbenih prizadevanj, ali samo za neovirano kritičen odnos do stvarnosti, da bi objektivneje ugledali prav to stvarnost, ki jo živimo, pa smo ji v marsičem preblizu, da bi jo spoznali v njeni resnični podobi in sebe v njej. Pisatelji menimo, da je takšna tendenca izraz moralne moči družbe, ki ne potrebuje, ki celo ne prenese več idealizirane podobe o sebi, kajti življenje in družba nista črno-bela, ampak črna in bela. Takšni so tudi ljudje, ideje, predvsem pa družbena praksa.

Nobena skrivnost ni, da se Jugoslavija ubada s takimi težavami, da mnogim ni kos, vsaj zdaj še ne. V takih razmerah ima vsaka družba dve možnosti: da idealiteto o sebi uzakoni v družbeno obvezno laž ali pa, da se pogumno sooči s svojim resničnim stanjem, da opravi kritično diagnozo same sebe in poskuša najti terapijo za zdravljenje. Tudi institucionalna politika ne skriva težav, obratno: domala vsak dan v vseh svojih predstavnih in družbenih telesih razpravlja o njih, vendar pri tem išče — v skladu s svojo naravo — predvsem funkcionalne rešitve, prizadeva si za sistemske in druge zakonske oblike javnega obnašanja. Literatura pa hoče pogledati v krizo globlje: išče in odkriva daljne in bližnje razloge zanjo, analizira že pozabljene in nikoli opažene napake v družbenem razvoju, predvsem pa jo zanima intimna, eksisten-cialna usoda človeka, ki je konkreten, z imenom in svojim lastnim življe-

njepisom, čeprav plod pisateljske fantazije, hkrati pa toliko posplošen, da v enem in istem liku lahko mnogi odkrivajo sami sebe. To je najbrž zakonitost in značilnost literature. Čeprav ni mogoče reči, da je sodobna literatura jugoslovanskih narodov in narodnosti, vsaj njen politično angažirani del, moralistična, je vendarle res, da se zelo veliko ukvarja prav s tistimi zgodovinskimi in družbenimi zapleti našega in polpreteklega časa, ko so bila vprašanja morale v individualnem življenju in etike v družbenih odnosih odločilna, saj je šlo za radikalne in večinoma povsem zavestne korekture v razvoju. V trenutkih ali obdobjih »skokovitega« razvoja, v letih NOB in revolucije, odločilnega upora informbiroju, prve graditvene obnove in pozneje nagle rasti osebnega in družbenega standarda smo se ukvarjali predvsem s spodbudnimi prvinami družbenih procesov. Bili smo zaverovani v moč svoje organizirane skupne volje, zagotovo smo se preveč in nekritično navzeli nekakšne graditeljske filozofije, ki jo je zanimal in prevzemal domala samo glavni tok, kot da ni bilo ne časa ne volje za »floro in favno« na njegovih bregovih, v stranskih in celo mrtvih rokavih, v daljnih in visokih studencih. Literatura kot da se je naveličala tega premočrtnega toka, mnoge pisatelje so začele zanimati tudi tragične usode ljudi v revoluciji, zavožene in izgubljene eksistence so se začele kazati bogatejše v svojih stiskah, kot v en sam cilj zazrti junaki; veličastni in zgodovinsko zmagoviti upor proti informbiroju je pod svojo lavo odkrival tudi nedolžne žrtve, ljudi, ki jih je, kot pravimo, povozil čas, zgodovinsko »krive«, osebno »nedolžne«; uspešno obdobje potrošniške družbe je množicam prvič ponudilo materialno zadoščenje. Hkrati pa se je pokazalo, da je začela duhovna moč družbe in posameznika nevarno pešati, kultura, se zdi, je nehala biti družbena sila, energija napredka in humanizacije, skratka: nastal je občutek, da družba izgublja ravnotežje, da nestalni družbeni standard, najprej v vrtoglavem vzponu, zdaj v neustavljivem padanju, razjeda duha, tudi socialistično idejo samo, ki je bila in skuša ostati poglavitna zgodovinska in družbena moč, hkrati pa tudi najgloblji smisel vsega našega družbenega početja, zavestnih smeri našega razvoja.

Tako je nastala naša kritična literatura zlasti v prozi in v gledališču, ob tem pa tudi v esejistiki in kritiki. Ta kritičnost se vseskozi prepleta z dokumentarnostjo, to pa daje temu pisanju večjo avtentičnost; ob tem je tudi kritična ost mnogo ostrejša, zato so nekateri razumeli marsikatero delo, nastalo iz takih pobud, kot »družbeno sporno«, politično neprimerno. Takšen kritičski prijem so izbrali tudi avtorji že omenjene *Bele knjige*, ki ima najbrž v svoji osnovi to napako, da te literature in kritike, čeprav jo večina spremlja s simpatijo, ne razume komplementarno, celovito, kot reakcijo na leta in leta prevladujočo literarno prakso, ki bi jo morda lahko imenovali herojska, tako malo se je namreč ukvarjala s človeško, družbeno in zgodovinsko margino, s tako imenovanim »nebitvenim«, s tem pa je vendarle, kot vemo in vsak dan sproti občutimo, napolnjen velik del našega življenja in časa. Domača in svetovna kritiška javnost (pa tudi žurnalistična in senzacionalistično novinarska) se je v tem kontekstu pogosto ukvarjala z deli in osebnostjo, na primer, Dobrice Čosića, Antonija Isakovića, Gojka Djoga, Igorja Torkarja, Vitomila Zupana, Marjana Rožanca, Branka

Hofmana, z dramskimi teksti ali dramskimi uprizoritvami Dušana Jovanovića, Ljubiše Ristića, Jovana Radulovića (Golubnjača), če naj ostanemo le pri nekaterih imenih, ki so morda naključno nametana, pa vendar dovolj značilna. Tem in podobnim avtorjem bi bilo mogoče dodati še vrsto memoaristov ali zgodovinarjev nekoliko nenavadnega profila, kot je na primer Vladimir Dedijer, vsekakor gre za poseben pristop že v izboru tem, snovi in dokumentarnega materiala, ki pogosto spravlja v nemajhno zadrego našo historiografijo. Prav v zgodovinoписju se namreč dogaja zanimiv paradoks: najprej smo se srečali s sintezo, zdaj, najbrž ne čisto zadovoljni z njo, smo se razpršili v vrsto analitičnih raziskav, iz katerih bo prej ali slej le treba poiskati novo sintezo, zarisati novo celovito podobo, saj nas pretirano — mišljeno v emocionalnem smislu — ukvarjanje s preteklostjo nekako hromi, da vidimo tudi v težavah sedanjega trenutka predvsem posledice napačnih potez v preteklosti.

Literatura seveda v tem ni izjema, nasprotno, prav kot po dogovoru se vrača v preteklost in znova, z drugačno vednostjo in zlasti z drugačnim angažmajem, preverja prehojeno pot. Očitno nam je kot družbi in kot narodom potrebna trdnejša identiteta na vseh ravneh, na zgodovinski, socialni, družbeni, narodni, kulturni in individualni. Napačno bi bilo, če bi ob tem sklepali, da te identitete sedaj nimamo ali da je pri nas šibkejša kot pri drugih narodih in v drugih družbah. Vse kaže, da je nam, Jugoslovanom, resnično potrebna globlja in trdnejša zavest o nas samih, če hočemo ohraniti in razvijati družbeno in državno skupnost, ki ji po lastni svobodni volji pripadamo, in se v okviru te skupnosti povezovati s svetom, v katerem nočemo stopati v tuje, že utrjene modele meddržavnih zvez, ampak z zaupanjem vztrajamo v svoji aktivni neuvrščeni zunanji politiki, saj je že dolgo, kljub vsem oscilacijam, politična realnost našega časa. Literatura občuti to potrebo bolj kot druge dejavnosti, postaja nekakšna »slaba vest« družbe v dobrem pomenu besede, preganja, odvisno od obsega svojega vpliva, duhovno letargijo, opozarja nas, da »človek ne živi samo od kruha« in da je celo vloga »vsakdanjega kruha« v življenju družbe in posameznika lahko zelo različna, razlog dostojanstva ali ponižanosti.

Že omenjenega kongresa pisateljev v Novem Sadu se je prijel epitet »kongres upanja«. Upanja pisateljev ali upanja družbe, ki je pripravljena prisluhniti pisateljski besedi? Kakorkoli že si to krilatiko tolmačimo, ne bomo daleč od resnice, če zapišemo, da je prav ta kongres potekal v trenutku in razpoloženju, celo v pričakovanju, ko naj bi se v naši družbi zgodil nekakšen premik, pri tem pa naj bi bila tudi pisateljeva družbena vloga izrazitejša kot doslej. Očitno je zaupanje v literaturo poraslo in večje je tudi zaupanje v pisatelja, ki da ima kaj povedati svoji družbi in svojemu času. Tako je tudi *Sporočilo* kongresa močno odmevalo v javnosti, prav gotovo predvsem zaradi nekaterih političnih poudarkov, ki jih ima, in zaradi samozavesti, s katero so izrečeni: obtožba zaradi upadajoče kulturne ravni družbe, nestrinjanje s šolsko reformo, ki da je preveč formalno tehnicistična in premalo humanistično utemeljena, apel na odpravo kazenskega zakonskega določila, ki prizadeva svobodo mišljenja (»verbalni delikt«), medtem ko drugi dokument kongresa, *Glas*, potrjuje polno zavezanost pisateljev

samoupravnim socialističnim normam naše družbe. Gre za politično igro? Nikakor. Pisatelji hočemo imeti, tudi kot državljani, polno kritično svobodo v družbi, hkrati pa nočemo biti na njenem obrobju, ampak njen konstitutivni del. To je pomembna novost v življenju in zavesti jugoslovanskih pisateljev: kar najbolj popolna integriteta med delom, umetniškim pisanjem, in javnostjo pisateljske osebnosti, torej kot občana, ki se lahko, oprt na svoje umetniško delo in na družbeno funkcijo svojega dela, javno, kritično in brez avtocenzure izreka o javnih zadevah svojega naroda, družbe, države. Spodbudno je, da v javnosti, tudi v političnih strukturah, ni bilo resnih ugovorov na ambicijo po takšni integralni poziciji pisatelja. Bilo je seveda nekaj izjem, ki pa so bile v javni polemiki poražene in samo »potrjujejo pravilo.«

Ta kritični, samozavestni pa tudi odgovorni vstop pisatelja v javnost je prav gotovo eden od najbolj pozitivnih pojavov v naši družbi v zadnjem času. Gre za obsežen proces v podružbljanju javnega življenja v pravem pomenu besede. Podobna prizadevanja, čeprav ne tako izrazita, je opaziti tudi pri znanstvenikih, šolnikih in drugih, kot bi bilo prodrlo spoznanje, da je družba prezapleten mehanizem in predragocena tvorba, zato njena pot in usoda ne moreta biti odvisni samo od specializiranih vodstvenih struktur. Vendar — in to je treba izrecno poudariti — tu ne gre za nikakršno partnerstvo, za delitev vpliva, ampak čisto preprosto za spoznanje, da je specifična vloga, ki jo lahko opravi samo pisatelj, družbi potrebna, nenadomestljiva s čimerkoli drugim, docela enakovredna vsem drugim dejavnostim, kot so tudi znanost, izobraževanje, zdravstvo in drugo. Gre torej za to, da družbi ni potrebno samo pisateljevo delo, knjiga, ampak tudi pisatelj kot osebnost, kot dejavna, vsestransko delujoča osebnost. Seveda velja to le za tiste, ki so takšnega širšega delovanja zmožni, ki čutijo potrebo po njem. To pa tudi pomeni, da prav ta širši, imenujemo ga družbeni vidik literature, angažirano pisanje, postaja vse bolj aktualen in prav zato tudi predmet številnih nesporazumov: povsem naravno je, da ni vsaka angažirana (politično navdihnjena) knjiga že tudi umetnina. Marsikatero knjigo te vrste »nosi« bolj »vroča« tema kot pa njena umetniška moč, bolj politična razdražljivost, ki jo sproža, bolj hotena ali nehotena provokacija kot umetnikovo humano sporočilo. Na to vrsto literature se v naši družbi šele privajamo, in ker prav prek nje stopa tudi pisatelj neposredneje v družbo, je kritika do nje največkrat zelo blagohotna, kot vrednost ji priznava že samo to, da odpira tabu teme, razčiščuje drugotno problematiko, pa čeprav je njena umetniška vrednost skromna. Tako se ustvarja tudi določena napetost med dvema vidjenjima javnega obravnavanja raznih družbenih stisk, med dvema vidjenjima, ki ju navadno imenujemo politika in kultura, čeprav antagonistična polarizacija med njima ni zmerom upravičena, vsekakor pa je pogosto poenostavljena. Tako nastajajo nekateri primeri, konfliktni pojavi, ki so toliko manj umetniški, kolikor bolj postajajo politični. Posegi sodišča so v takih primerih prav gotovo najslabša oblika dokazovanja javnosti literature. Na srečo je takih zmotnih intervencij čedalje manj in tako dobiva večjo vrednost kritika, ki zna vendarle — vsaj njen najstrokovnejši in najodgovornejši del — ločevati umetnost od gole dokumentarične ali kake druge zanimivosti in vznemirljivosti.

Že iz povedanega je mogoče razbrati, da postaja literatura — ne samo v zavesti svojih nosilcev, ampak tudi v širši javnosti — odgovorno javno dejanje, saj ji ni več treba opravljati vrste funkcij, ki so bile še v bližnji preteklosti zanjo značilne (zabava, razsvetiteljstvo, poučnost, prijetno zapolnjevanje tako imenovanega prostega časa in podobno), opazno sta se v njej zaostriła njen družbeni pomen in umetniška zahtevnost. Ne povsem zadovoljivo rešeno ostaja vprašanje hitrejšega in predvsem učinkovitejšega pretoka vsaj boljših del v vsem prostoru Jugoslavije. Mnoge vrednosti ostajajo še zmerom le pri eni sami naciji, kvečjemu širšega jezikovnega področja (srbohrvaškega), zaradi slabe kulturne oragniziranosti je tudi prodor v svet manjši, kot bi si te literature zaslužile.

Veliko nesporazumov je, kadar govorimo o nacionalni zaprtosti literature ali celo o nacionalizmu, ki ga včasih odkrivamo v literarni sferi, v literarnih tekstih, v delovanju in vedénju tega ali onega pisatelja. Jugoslavija je večnacionalna država, zato mednacionalni odnosi doživljajo, kot vsi drugi, stalne oscilacije, od velike revolucionarne sintagme in bratstvu in enotnosti do medsebojnega nezaupanja, nacionalne nestrpnosti in celo nacionalizma in šovinizma. Vendar pa ravnamo nepremišljeno, kadar iščemo izvore nacionalizma najprej v literaturi, v literarnih delih; tudi kadar imamo v njih resnično opraviti z nacionalizmom, je ta skoraj praviloma le odsev drugotnih žarišč, največkrat ekonomske ali politične narave, saj je kultura že po naravi strpna, odprta, internacionalistična. Še bolj nepremišljeno pa je, kadar v strahu pred nacionalizmom hočemo zmanjšati in skušamo celo preganjati normalno nacionalno čustvo, zavest pripadnosti nacionalnemu jeziku in narodu, kajti s takšnim navnanjem samo spodbujamo nasprotno težnjo, agresivnost takšnega čustva, ki se lahko v svojih skrajnih konsekvencah resnično spremeni v nacionalizem, ko se tudi kulturni pretoki med narodi zaprejo in prevzema kultura, proti naravi sebe same, negativne politične prvine, hkrati pa, ker so izvori in razlogi pravega nacionalizma zabrisani, postane sama tarča javnih napadov in obsodb. Ta metodologija boja proti nacionalizmu se je pokazala za neučinkovito in zgrešeno, ker premika pozornost javnosti z vzroka na posledico ali celo samo na odsev takšne posledice. Malo je pisateljev pri nas in tudi malo možnosti pisanja, ko bi lahko bila literatura nacionalna, vendar še tako izrazita zasidranost v lastnem narodu ne onemogoča prehajanja v širši prostor, saj je to navezadnje ne samo pisateljev interes, ampak tudi interes naroda, znotraj katerega se je pisatelj uveljavil, in ena najtrajnejših možnosti narodove duhovne in ustvarjalne afirmacije, ki je hkrati tudi politična. Nacionalno na področju duha in kulture, umetnosti pa še posebej, torej tudi literature, ni nujno že nevarna bližina nacionalizma, sinonim za negativno kolektivno zavest, antipot odprtosti in širine. Nekatere razprave o nacionalnem in nacionalističnem, ki jih v zadnjem času sprožajo ali celo vodijo pisatelji (značilno tudi za del razprav na novosadskem pisateljskem kongresu) v marsičem presegajo že nekoliko zastarelo dilemo o nacionalnem in razrednem, ki da si zmerom nasprotujeta in se med seboj izključujeta. Nacionalno čustvo in nacionalna zavest sta najmanj tako prvinski kot razredno čustvo in razredna zavest. Zato je treba iskati sintezo med

njima. Še posebej je to pomembno v Jugoslaviji, državi in domovini več narodov in narodnosti. Ne samo teoretična misel o nacionalnem (kot jo je najgloblje razvil Edvard Kardelj), tudi sodobna literatura v Jugoslaviji, leposlovje in publicistika, veliko prispevajo k jasnejšim pojmom tega občutljivega vprašanja, ki ni nikoli enkrat za vselej rešeno, ampak se zmerom spet in spet vrača v javno zavest in zmerom v vsaj nekoliko drugačni obliki in ob različnih pobudah in motivacijah. Literatura ima v primerjavi s politiko prav na tem področju veliko prednost: ker nihče za njo ne vidi represivnih težej, lahko sleherno spoznanje, sleherno misel izreče do kraja in se tako še najbolj približa dejanskemu stanju in realnim odnosom. Tudi v tem je družbena razsežnost literature očitna. In, upam si trditi, plodna.

Takšne se torej »osnovne značilnosti v razvoju sodobne jugoslovanske literature«, kar je naslov in namen raziskave tega zapisa. Razmišljanje se dotika samo enega vidika sodobne literature pri nas, tistega njenega dela, ki se tematsko in problemsko približuje politični preokupaciji in doživlja tudi največjo odzivnost v javnosti, pa tudi kritika se prav s tem literarnim žanrom največ ukvarja. To je tudi razumljivo: v ekonomski in družbeni krizi, v kateri smo se znašli, se literatura ne more v celoti ukvarjati le sama s sabo, s poglavitnimi vprašanji lastnega bivanja. Slogovna in interesna fiziognomija jugoslovanskih narodov in narodnosti tega trenutka je tako pestra, razčlenjena in raznolika, da zapolnjuje ves razpon od objektivistično dokumentaričnega zapisa do skrajno hermetičnega eksperimenta, do družbenega in individualnega angažmaja do »poesie pure«, ali, kot to imenuje literarna kritika, do »poezije kot poezije«. Ta široka paleta možnosti in prijemov priča po eni strani o nedogmatskem pojmovanju literature v družbi, saj ni nobena usmeritev a priori ne politično ne idejno ne kako drugače favorizirana. Daljna preteklost so burne razprave o realizmu in modernizmu, literatura skuša postavljati sama sebi zakone in pravila delovanja, vse bolj prevladuje mnenje, da so slog, ideja in usmeritev predvsem zadeva avtorjeve psihe, njegovega talenta ter ustvarjalnih in državljskih ambicij. Smo pa tudi priča pojavu, ki ni bil nikoli tako izrazit, kot je danes: ob velikanskem razmahu literarnoteoretične literature, literarno-filozofske in literarno-politične esejistike se »nenasilno« povečuje pritisk na čisto literaturo, na leposlovje, ki naj bi bilo pomembno le toliko, kolikor uspešno širi in uveljavlja nove politične in filozofske sisteme, slogovne in lingvistične oblike ter teoretske eksperimente. Ta estetskoteoretska povezovanja pogosto prehajajo v zveze in skupine enako ali podobno mislečih najrazličnejših profilov, od generacijsko in estetsko resnično plodnih povezav do kulturnih klanov, ki skušajo, združeni in organizirani, prekriti svojo ustvarjalno nemoč in si tako priboriti ugodnejši pisateljski status.

Vse to je normalno. Če bi tako ne bilo, bi morali ugotavljati nevarno pomanjkanje svobode ustvarjanja in neustrezno demokracijo v kulturi. Stanje je normalno zato, ker literature jugoslovanskih narodov in narodnosti preprosto vse to so, hkrati pa so toliko razvite in trdne, da zmorejo same urejati svoj tok življenja. Pluralizem v literaturi je domala popoln, prav gotovo večji in ustvarjalnejši kot drugod ali vsaj takšen kot na drugih področjih umetnosti, v glasbi, gledališču, filmu,

likovni umetnosti. V prid literature je mogoče celo reči, da sta njena raven in zanimivost višja, kot je naša splošna bralna kultura, zlasti bralna kultura zahtevnejših tekstov. Vendar je to vprašanje, ki presega naše razmišljanje o sedanjem trenutku v jugoslovanskih literaturah in bi terjalo strokovno analizo naše splošne kulture in duhovne civilizacije. Nikoli ni nobena prehojena pot v kulturi tako dolga, da temeljni cilj ne bi ostal enako oddaljeno nedosežen. Pri sedanji stopnji civilizacije (kibernetika, informatika, genetika, robotizacija itd.) je še tako visoka kulturna raven posameznika in družbe tisti skrajni minimum, ki nas še zmore obvarovati, da ne zdrknemo v novo in morda dokončno barbarsko ero.

Ljubljana, julij 1985

Svoboda in avtonomija — osnova etike javne besede

Bojan
Štih

Piščeva opomba: *Aktiv društva slovenskih novinarjev v Delu in častno razsodišče istega društva sta 9. aprila letos priredila posvetovanje o vprašanjih etike javne besede. Žal se zaradi bolezni nisem udeležil tega posvetovanja, pa tudi pričujoče besedilo še ni bilo napisano do omenjenega datuma. Zdaj sem napisal te misli o omenjenem vprašanju in je morebiti zato prav, če se pojavijo post festum v tiskani obliki.*

Najprej hvala za vabilo v časnikarsko družino. Navsezadnje je res, da sem začel svojo pisateljsko pot med vojno in po njej kot časnikar. Učili pa so me takrat pisati Aleksij Bebler, Ciril Kosmač, Bogdan Osolnik, Dušan Pirjevec in potem nekaj let pozneje še Uroš Kraigher in Drago Šega, ki sta z Breznikovimi in Bajčevimi nauki ter zgledi, predvsem pa z Jurčičevimi, Kersnikovimi, Cankarjevimi, Župančičevimi izkušnjami in normami uspešno zdravila mojo, zaradi aktivistične govorice in fraze hudo obolelo slovenščino. Začel sem pri Vodniku in Bleiweisu.

S skrbjo spremljam degradacijo slovenskega časnikarstva, ki mora služiti dnevni politiki, gospodarstvu, vojaštvu, športu in neuvrščnemu bloku. Pa to nikakor ni najhujše. Najbolj hudo je to, da sodobni lumpenproletariat, ali kakor bi zapisal Abditus »capinski proletariat«, ob njem pa še birokracija in tehnokracija, torej trije vsegamogočni in ukazujoči subjekti naše družbe, zapovedujejo in predpisujejo, kakšen bodi časnik, kakšna bodita radijski in televizijski program, kakšna bodi govorica človeka in kakšno bodi njegovo samoupravno mišljenje, ki pa mora biti tudi vseč višjim, visokim in najvišjim v naši družbi. Mislim na komercialno politični vidik našega časopisja. Ta je kajpada hud ponaredek in kot takšen izraz »modernega« slovenskega nevzgo-